

Karin Jansson
Examensarbete i landskapsplanering, 10 poäng
SLU, institutionen för stad och land, 2006
Handledare Johan Elfström

Alby stadspark

- grönstruktur och socialt liv

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	1
Introduktion.....	2
Målsättning.....	4
Arbetsmetod, upplägg och avgränsningar.....	4
Del ett - Teoretisk bakgrund.....	5
Stadsplanering och grönstruktur.....	6
Att planera för gemenskap.....	13
Integrerande grönområden.....	20
Del två - Platsen.....	23
Alby.....	24
Beskrivning och analys av Albys stadsplanemönster och grönstruktur.....	26
Program för Alby stadspark.....	35
Avslutande reflektioner.....	41
Källor.....	42

Sammanfattning

Stadsdelen Alby i Botkyrka kommun utanför Stockholm byggdes i början av 1970-talet som en del av det så kallade miljonprogrammet. I Alby bor i dag människor av olika nationaliteter, med skilda ekonomiska förutsättningar och med skiftande krav på sin utemiljö. Arbetet är uppdelat i tre delar där den första delens avsnitt är ett försök att ge fördjupade kunskaper inför analysarbetet och programskisserna som utgör del två och tre.

I avsnittet ”Stadsplanering och grönstruktur” ges en sammanfattning av hur stadsplanering och grönstruktur samspelat under olika tidsperioder från sekelskiftet och framåt. Grannskapsplaneringens fysiska utformning och grönstrukturens uppgift att skilja stadsdelar och bostadsområden från varandra beskrivs. Den tidiga stadsparkrörelsens sociala ambition att genom parker skapa platser där människor med olika klasstillhörighet kunde mötas tas också upp. Avsnittet ”Att planera för gemenskap” diskuteras två olika synsätt på gemenskap; primärgruppstanken respektive närvaro i samma rumsliga system. Dessa två synsätt avspeglar sig också i två olika stadsplanemönster, nät- respektive trädstrukturer. I avsnittet hävdas att trädstrukturer, som är det dominerade stadsplanemönstret i Alby, kan vara problematisk då det är avskiljande. I det avslutande avsnittet är det själva utformningen av grönområden och grönstruktur som sätts i fokus och hur dess kan öka sina integrerande och sammanbindande egenskaper.

I analysdelen beskrivs och analyseras Albys stadsplanemönster och grönstruktur med stöd utifrån de tidigare genomgånga teoretiska utgångspunkterna. Detta för att kunna identifiera åtskiljande strukturer. Som resultat av analysen föreslås en placering av en stadspark som kan tänkas bättre sammanfoga Albys olika bostadsområden.

Avslutningsvis redovisas ett programförslag på parken. I detta presenteras tillvägagångssätt för att kunna förnya och utveckla platsens olika karaktärer och funktioner och genom detta öka grönstrukturens integrerande egenskaper ur ett socialt perspektiv. Till detta skapas ett väl fungerande och sammanbindande gångsystem.

Inledning

Bakgrund

I dag bor nästan 11 000 människor i Alby. Stadsdelen ligger tillsammans med Fittja på den östra sidan av E4:ans och E20:s södra infart till Stockholm.

Exploateringen är måttlig och det äldre kulturlandskapet gör sig fortfarande påmint. Ekbackar ligger som öar i bebyggelsen på samma sätt som de gjorde i jordbrukslandskapet och det går fortfarande att ana strandängarna nere vid Albysjön.

Sommaren -96 fick jag och en dåvarande kurskamrat i uppgift att som praktikarbete utarbeta en grönplan för kommunen. Grönplanen var ett led i att försöka skapa en attraktivare utemiljö. I planen konstaterades att det i Alby inte var mängden grönytor som utgjorde en brist utan att det var ytornas kvalitet som borde utvecklas. Grönplanen konstaterade också att en parktyp var dåligt utvecklad, nämligen stadsdelsparken. Ett område, Alby strandängar, pekades särskilt ut som lämpligt att utveckla till just en stadsdelspark. Att området pekades ut berodde främst på de naturgeografiska förutsättningar med närheten till Albysjön och plan mark.

I Alby i dag bor det människor av olika nationaliteter, med skilda ekonomiska förutsättningar och med skiftande religiös hemvist. De boendes förväntningar, behov och krav på den yttre boendemiljön är varierande. Att bo i samma stadsdel eller bostadsområde innebär inte heller automatiskt att vilja eller kunna utnyttja den yttre miljön på samma sätt. Det gör att det är svårt att hitta en självklar utgångspunkt för förändringar av den yttre miljön även om utgångspunkten är att skapa en mötesplats för alla boende i Alby.

I det här arbetet har jag velat pröva om det finns andra sätt att utgå från än de rent naturgeografiska förutsättningarna vid placering och utformning av parker i befintliga 70-tals miljöer. Ambitionen har varit att tydliggöra och fördjupa förståelsen om hur de sociala aspekterna i stadsplaneringen förts historiskt och hur de gestaltats utifrån rådande tidsanda. Detta för att kunna hitta ett bra angreppssätt i utvecklingsarbetet med dagens grönstruktur och på så sätt aktivt kunna bidra till en boendemiljö som är fungerande utifrån ett socialt perspektiv.

Fig 1. Parken - omtyckt och viktig mötesplats.

Målsättning

Målsättningen med arbetet är att ge ett exempel på hur ett bostadsområde kan utvecklas genom att förstärka grönstrukturens sammanbindande egenskaper och höja dess sociala värde. För att skapa en djupare förståelse för dagens situation i Alby och för förslaget ges också en historisk och teoretisk bakgrund.

Arbetsmetod, upplägg och avgränsningar

I arbetets första del undersöks genom litteraturstudier hur olika ideologiska tankegångar har påverkat stadens och grönstrukturens utformning i Sverige. Särskilt stor vikt läggs vid de tankegångar som låg bakom grannskapsplaneringens syn på gemenskap vilken också jämförs med en mer nutida syn. I nästa steg studeras hur dessa två synsätt manifesteras i två olika typer av stadsplanemönster och vad dessa mönster kan ha för inverkan på det sociala livet men också för grönstrukturen. Avslutningsvis beskrivs några av de egenskaper hos grönområden som skulle kunna förstärka dess integrerande och sammanbindande egenskaper. Resultatet av dessa arbetsmoment återfinns i rapportens första del.

I arbetets andra och avslutande del analyseras stadsplanemönstret och grönstrukturen i Alby. Analysen resulterar i ett förslag till en övergripande utformning av en stadsdelspark. I förslaget läggs stor vikt vid de egenskaper hos grönstrukturen som i teoridelen beskrivs som sammanbindande.

Stadsplanemönstret i Alby kommer inte att förändras, inte heller visas hur en närmare koppling av området till övriga stadsdelar i Norra Botkyrka eller Stockholm skulle kunna utformas. Grönstrukturens roll i ett regionalt perspektiv behandlas inte heller. Inte heller samråds- eller genomförandeprocessen kommer att behandlas.

Despite being one of the lecturers in the town 1945, the only occasion for Sven Hermelin to be on a course was, a lecture in 1955.³ His theme was the surroundings of the cities. Hermelin started with agricultural history, which had resulted in a vegetation that illustrated the contemporary problems of the agriculture and forestry, resulting in monotonous in the forest landscape. Referring to Gunnar Romell, Hermelin closely to the contemporary discourse among Swedish countryside.⁴ Hermelin asked himself what would be for the future. After stating that the landscape was in vogue, Hermelin suggested a restoration around cities, as it used to look like between the cities would, according to Hermelin, be "more such a varied character as exists in the old farm areas treated like parks". The leafy meadows could be achieved on all sites however. On the more poor sites, a deep, dark pine forest.⁵ All measures taken must be based on a thorough study of the history of the landscape and vegetation.

This discourse on nature conservation is thus in contrast to the contemporary discourse. We have to wait however until the next generation will take over the discourse for some years.

³ Olsson, H. 1973, in proceedings from FSS annual meeting

⁴ Proceedings from FSS annual meetings in 1944, 1944 and 1945

⁵ Hermelin, S. 1955, p 55 - 56

⁶ Besides Romell, i.e. Sten Selander and Carl Fries had issued similar ideas

⁷ Hermelin, Sven 1955, p 56

Teoretisk bakgrund

Stadsplanering och grönstruktur

De visioner och den lagstiftning som styr stadsplaneringen har spelat en avgörande roll för hur parker och grönstruktur har tagits tillvara och givits form.

Stadsplaneringen har trots detta inte ensidigt utövat påverkan på grönstrukturen. Det har också funnits en rörelse åt andra hållet; synen på vegetationen har även påverkat stadsplaneringen.

I det här avsnittet ges en bakgrund till hur stadsplanering och grönstruktur samspelar under olika tidsperioder från sekelskiftet och framåt. En viktig aspekt i avsnittet är att lyfta fram hur olika ideologiska tankegångar legat bakom stadsplaneringen och synen på grönstrukturen. Detta för att ge en historisk bakgrund till dagens situation i Alby men också för att visa på arkitekturens samband med en allmän samhällsutveckling. Som underlag till texten har böckerna "Public Parks in Sweden" av Eivor Bucht (1997), "Stadsplanering i Sverige" av Kell Åström (1993), "Design, space and use" av Björn Klarqvist och Ye Min (1994) och "Arkitekturens ismer" av Finn Werne (1997) använts. Avsnittet inleds med två definitioner av begreppet grönstruktur.

Begreppet grönstruktur

Grönstruktur är ett vitt begrepp som ofta används för att beskriva och sammanfatta värdet på den mark som inte är bebyggd i våra tätorter och städer men också det mönster denna mark bildar.

I det här arbetet har jag därför valt att utgå från två av definitioner av begreppet grönstruktur. Den första hämtats från utredningen; Grönstruktur i städer och tätorter. SOU 127:1995.

- "Grönstrukturen i en stad eller tätort består av all biologiskt verksam mark tillsammans med vatten. De gröna ytorna kan vara sparad naturmark, anlagda parker, privata trädgårdar och kyrkogårdar - allt som är obebyggd och biologiskt aktiv mark."

Denna definition bygger på en bred helhetssyn på den gröna miljön som är viktig att ha för att inte bygga bort eller fragmentisera ovärderlig naturmiljö i onödan.

I arbetet används också en annan aspekt av begreppet grönstruktur. Denna andra aspekt fokuserar mer på det mönster som grönstrukturen bildar tillsammans med den byggda miljön än på de enskilda grönyornas uppbyggnad (Åström, 1993). I denna mer övergripande stadsbyggnadskala har jag valt att arbeta med grönstrukturens strukturerande och avskiljande egenskaper.

Sammanfattning av grönstrukturens värdefulla egenskaper och tillgångar

För att underlätta värderingen av grönstrukturen kan dess kvalitéer och funktioner betonas utifrån sociala, ekologiska och kulturhistoriska aspekter.

Sociala aspekter

Tätortens parker och natur har en social betydelse för människor, för deras rekreation och deras dagliga fritid och hälsa. Människor kan nyttja grönområden på många olika sätt. Aktivt genom spel och lek, utflykter i skogen, odling eller passivt genom stilla avkoppling i parken eller som utsikt från ett fönster.

Biologiska aspekter

Stadens biologiska mångfald ses framförallt ur ett mänskligt perspektiv. För människor är en rik närmiljö en miljö som kan erbjuda fågelkvitter, dofter, kottar att leka med osv. Vardagsnaturen, den natur som finns utanför dörren, är den viktigaste.

Men särskilt ekologiskt värdefulla områden måste också identifieras.

Grönområden är filterområden för föroreningar och stoft. De ger upphov till ett bra närklimate och skyddar mot stark vind och buller. De gröna områdena fungerar som gröna lungor i tätorterna. Den obebyggda marken är också en viktig resurs när kretsloppen ska slutas, för rening av dagvatten och för utplacering av kompost.

Kulturhistoriska aspekter

Parker, trädgårdar och kyrkogårdar är även en del det kulturella arvet. I parker och trädgårdar kan man, liksom i byggnader, läsa olika tidsåldrars stilideal. Träden har vuxit sig stora och gamla parker har genom årens lopp utvecklats till karaktärsfyllda miljöer. Det omgivande och ibland underliggande kulturlandskapet har vävts in i tätorterna, med alléer, hagmarker och andra rester. De stärker platsens kulturella identitet och särprägel.

Parker och naturområden är viktiga och betydelsefulla för landskapsbilden. De ger karaktär och identitet till sin plats, fungerar som landmärken och hjälper till för att man ska kunna orientera sig. De binder samman och avgränsar. De gör också att man kan förstå det landskap som tidigare fanns på platsen.

Stadsbyggnad och parkideal - en historisk bakgrund

Sekelskifte fram till 1930-tal

I slutet av 1800-talet började den äldre stenstaden med sina slutna bostadskvarter i rutnätsmönster upplevas allt mer problematiskt. Den allt snabbare urbaniseringen hade bidragit till bostadsbrist, trångboddhet och överexploatering. Allt större arealer av bostäder av dålig kvalitet och utan avbrott för öppna platser, parker och lekplatser skapades. Industrier placerade i stadskärnan bidrog till en dålig miljö med utsläpp och buller. Alternativ till dessa trånga, igenproppade och socialt utsatta miljöer börjades sökas.

Under den här tiden föddes stadsparksrörelsen i Sverige som ett svar på den ökande industrialismen. Den hade startat i England på 1830-talet i huvudsak för att förbättra levnadsförhållandena i de snabbt växande städerna. Behovet av öppna platser och parker för alla människor var stort. De ytor som tidigare funnits och som hade används för tex cricket, marknader och möten bebyggdes och stora delar av de stora städerna förslummades. Det var i första hand medelklassen som kom att associera rekreation i parkmiljö med förbättringar. Vistelse utomhus troddes kunna minska alkoholbruk och ge barnen bättre förutsättningar för en meningsfull fritid.

Skapandet av parker var också ett försök att minska de sociala spänningar som uppstått mellan de olika samhällsklasserna genom att erbjuda en arena där de olika grupperna kunde mötas.

I Sverige var det samma grupp av människor från en utbildad medel- och överklass som propagerade för parker. Argumenten var liknande de som använts i England nästan ett sekel tidigare även om de faktiska omständigheterna var annorlunda i Sverige. Även här var det barn och ungdomar som genom utomhusvistelse med lekar och sport skulle uppmuntras till att leva ett fysiskt aktivt liv. En kombination av sociala och moraliska ambitioner användes i syfte att argumentera för offentliga parker. Oavsett syfte blev parkerna redan från start omtyckta mötes- och rekreationsplatser.

Engelsmannen Ebenezer Howards vision om en trädgårdsstad var ett annat försök att minimera stadens negativa konsekvenser genom att kombinera staden med landsbygdens fördelar. Vegetationen togs till hjälp för att göra bebyggelsen tilltalande och vacker. Tanken var att man skulle föra naturen in i staden eller föra staden ut i naturen och därmed ge stadsborna en hälsosam och lustfylld omgivning.

Det blev allt tydligare, även om statens ingripande ännu inte var särskilt stort, att arkitektens viktigaste roll skulle komma att bli att producera bostäder till den ”stora massan av människor” och de till denna uppgift relaterade stadsbyggnadsfrågorna. (Werne, 1997)

Funktionalismens 1930-tal och parker som en del av staden

Under 1930-talet började boendet och bostadsstandarden sättas i centrum för hela moderniseringsprojektet. De hygieniska tankegångarna blev allt starkare. Staden sågs som en kropp som var sjuk av fattigdom och smittorisk. Ett moraliskt samband mellan kropp, hälsa, renhet och ordning upprättades. Sol, ljus, luft och grönska blev ledord som skulle råda bot på de existerande problemen och det slutna kvarteret luckrades upp. Arkitekturen tilltröddes stora möjligheter att gripa in i människors liv och även skapa en ny och modern människotyp. Att genom arkitekturen befrämja social gemenskap var inte lika viktigt som det senare under grannskapsperioden skulle bli. Samtidigt med denna utveckling bröts statsmakternas passivitet till följd av bostadskrisens allvarliga karaktär. Krav ställdes på att byggandet skulle ske ekonomiskt och tekniskt rationellt. En zonindelning för att skilja boendet från andra verksamheter skulle också tillämpas. Le Corbusiers idéer om den nya staden, där höghus stod utplacerade i ett parklandskap var den arkitektoniska förebilden. Stockholmsutställningen 1930 blev genombrottet för dessa nya idéer som i Sverige fick namnet funktionalism.

Fram till 1930-talet stod parker som en isolerad del utanför den traditionella stadsplaneringen i Sverige. Genom den nya stadsplaneringen 1931 gavs parker ett officiellt erkännande. Lokala beslutsorgan gavs nu förutsättningar för en integration av parkfunktioner i det övergripande stadsmönstret. Men det fanns fortfarande inga bestämmelser på statlig nivå för att ange några specifika riktlinjer för hur detta skulle gå till.

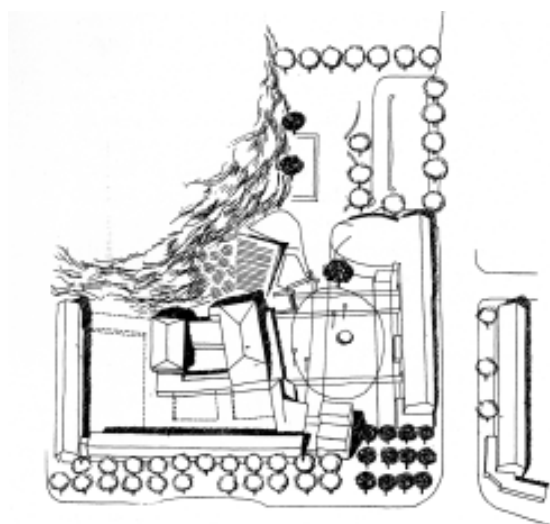
Genom en rad omständigheter som effektiva och välutbildade parkavdelningar, beredskapsarbeten för att minska arbetslösheten och en för övrigt gynnsam ekonomisk situation lyckades parkdirektörer att utveckla praxis inte bara för parker utan också för utemiljön i bostadsområde, skolor, lekplatser, idrottsplatser osv. Lekplatser och idrottsplatser blev en integrerad del i parkutformningen. I Sverige anordnades de första lekplatserna med ”lekledare” 1936 med inspiration från USA.

Efterkrigstidens stadsplanering - grannskapsplanering och nya stadsplaner, utvecklandet av en inhemsk parktradition

När det svenska välståndet steg efter Andra världskriget tog byggandet fart. Det fanns en politisk vilja att få bort både bostadsbrist och undermålig bostadsstandard. Funktionalismens ideal med lamellhus placerade i ett öppet planmönster följdes.

Den internationellt sett måttliga tillväxten av Stockholm krävde inte några nya städer för att tillväxten skulle kunna avledas som i exempelvis London. Istället skedde Stockholms tillväxt genom att nya bostadsområden fogades till den redan befintliga staden. Stadsdelar som Vällingby och Farsta byggdes.

En viktig ideologisk inspirationskälla till periodens byggande var Lewis Mumfords bok ”Stadskultur” som kom ut i Sverige i början av 1940-talet. Det var Mumford som introducerade idén om att bostadsområden skulle planeras som grannskap. Med grannskap menades att staden och stadsdelen skulle delas upp i mindre enheter. Tanken var att det lilla avgränsade och slutna samhället med inspiration från den äldre bygemenskapen skulle ge invånarna en ökad social ansvarskänsla och göra den enskilda individen till en självständigare och aktivare samhällsmedlem. Staden och grannskapet skulle avgränsas genom en bakgrund av naturtytor. I Sverige avspeglar sig Mumfords tankegångar i planläggningen av tex Årsta Centrum med samlingslokaler, bibliotek bio, kyrka och butiker som samlade punkter.

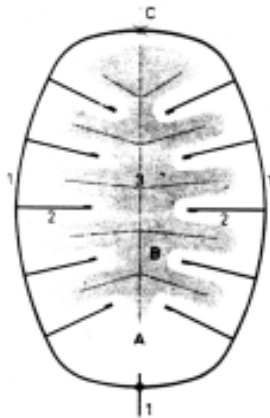

*Fig 2, Skiss över Årsta Centrum 1950. Ett grannskapscentrum med samlingslokaler, bibliotek och affärer som samlade punkter.
(Åström. 1993)*

För stadsplaneringens del innebar dessa tankegångar att separeringen av olika funktioner och verksamheter drevs längre. Bostadsområden, industriområden och centrumområden sinsemellan förenade av trafiksystemet skulle åtskiljas av grönstråk.

Den ökande trafiken började bli ett problem. För att reducera antalet olyckor och hindra bullerstörningar leddes trafiken fram till bostadsområdena i form av matargator ifrån vilka korta entrégator ledde fram till parkeringar eller entréer.

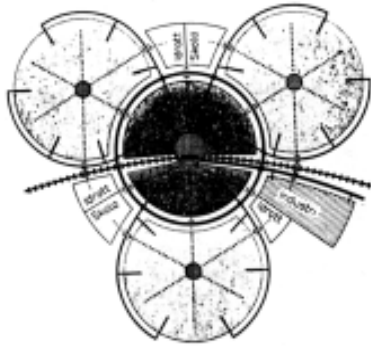
Det bostadsområde eller grannskap som inneslöts av en matargata skulle vara så stort att det gav underlag för en närbutik och för en låg- och mellanstadieskola. Undre invånarantalet i ett sådant grannskap sattes till omkring 3 000 personer. Storleken avgjordes av det accepterade längsta gångavståndet från bostäderna till buss/tunnelbana. Avståndet var ofta 400-500 m för flerfamiljshus och 800-900 m för småhus. Genom att introducera separata gång/cykelstråk uppkom två olika trafiksystem. De två systemen möttes i parkeringsanläggningarna där man övergick från att vara bilburen till att bli fotgängare eller cyklist.

Fig 3. Exempel på den strukturella uppbyggnaden av ett grannskap. (1) Matargata som kopplar bostadsområdet till det lokala vägnätet. (2) Återvändsgator som leder till bostäder (3) Gång och cykelnätet länkar i hop det lokala servicecentret (A), skola (B) och det närliggande grönområdet (C). (Klarqvist, 1994)

Den större enheten, stadsdelen, bildades av ett antal grannskapsenheter och innehöll i allmänhet 10 000 till 15 000 personer. I stadsdelens centrum skulle det finnas butiker, post, bibliotek, fritidslokaler och högstadieskola. Den största enheten utgjordes av stadsdelsgruppen som bestod av 50 000 till 120 000 personer vilket skulle ge tillräckligt underlag för varuhus, specialbutiker och gymnasium.

Under 30-talet kom diskussionen kring parkdesign att röra sig kring frågor som behandlade i vilken grad naturen skulle bearbetas. Anpassningen av parkerna till de på platsen givna förutsättningarna hade varit en av de mest karakteristiska dragen i svensk parkdesign. Ledande trädgårdsmästare menade att en högre grad av formmässighet var lämplig i samband med hus och i mindre skala. Ju längre bort från bostäder parken var belägen desto mer naturlighet ansågs vara lämpligt. Övergångarna mellan de olika designprinciperna skulle vara så omärklig som möjligt. (Bucht, 1997)

Fig 4. Hierarkiskt uppbyggd stadsdel som består av mindre grannskap.
(Klarqvist, 1994)

Det funktionalistiska genombrottet innebar inget brott i detta synsätt, men för första gången började en inhemsk diskussion kring parkdesign att föras. Tidigare hade redan färdiga planer från utlandet kopierats och överförts till svenska förhållanden. Även i den övergripande planeringen skulle uttryck för en mer formell design synas så lite som möjligt. Det som uppfattades som naturens uttryck skulle i så stor utsträckning som möjligt tas tillvara.

I slutet av 40-talet blev denna designfilosofi hårt kritiserad från danskt håll av främst CTh Sörensen. Kritikerna hävdade att de svenska parkerna saknade någon som helst genomtänkt utformning. Debatten kom att öka intresset för dansk design särskilt hos en yngre generation av landskapsarkitekter. 50-talet var också årtiondet då de funktionella aspekterna blev allt viktigare. Parker började refereras till som grönytor och växter som växtmaterial. Parkernas syften var under 30- till 50-tal att vara en plats där människor kunde dra sig undan från stressen i staden men de skulle också inrymma öppna platser för olika sorters spel, lekar och motion.

Rekordårens produktionsanpassade stadsplaner och normer för den yttre miljön, 1960-tal till 1970-tal

Ännu i början av 60-talet levde grannskapsplaneringen kvar och utformades i en ganska måttlig skala och gavs en omsorgsfull utformning. Byggmetoderna var i huvudsak hantverksmässiga. Men en allt större efterfrågan på bostäder och en omfattande utbyggnad av skolor, universitet, sjukhus osv gjorde att kraven på byggandet höjdes. Riksdagen beslöt att det från 1965 och tio år framöver skulle produceras 100 000 lägenheter om året i det så kallade miljonprogrammet. Förutsättningen för att miljonprogrammet skulle kunna genomföras var ett industrialiserat byggande för att minska kostnaderna. Grannskapsmönstret blir nu mindre påtagligt. Istället för en struktur av klart urskiljbara grannskap fogas enheterna samman i hela stadsdelar som kunde innehålla upp till tiotusentals invånare. Denna utveckling innebar en sammansmältning av grannskapsplaneringen och den funktionalistiska "hus i park"-ideologin inspirerad av Le Corbusier. Utformningen med återvändsgator, zonering och hierarki delar miljonprogrammen med funktionalismen medan de delar de sociala samhällsargumenten med grannskapstanken. (Klarqvist, 1995)

Den befintliga terrängen och vegetationen förstördes ofta eller sprängdes bort för att få plats med tunga maskiner och spårbundna lyftkranar. Det blev viktigt att stadsplanerna anpassades efter dessa maskinella och tekniska förutsättningar. Utemiljön blev som resultat av detta ofta torftigt utformad. Åkermark togs gärna i anspråk, där låg redan terrängen färdig för det industriella byggandet. Under hela efterkrigstiden hade det debatterats om behovet av standardiserade normer för lekplatsytornas storlek, men kravet underordnades åsikten att parkernas roll var att utgöra en plats för rekreation. Under 60-talet infördes trots denna ambivalens hos stadsträdgårdsmästare standardiserade normer som grundval för statliga lån. Detta gjorde att stadsparkerna i praktiken reducerades till lekplatser utplacerade intill bostadsområdena. (Bucht, 1997)

Uppluckring av funktionalismens doktriner

Från mitten av 1970-talet och framåt började funktionalismen mjukas upp. Det hägrande målet blev istället den komplexa staden med blandningar av verksamheter och boende. Det blev också viktigare med mer omväxlande och omsorgsfullt gestaltade uterum. Grannskapet med sina 1000 lägenheter kring en låg- och mellanstadieskola hade inte givit den eftersträvade sociala gemenskapen. Den minsta enheten blir istället 30-40 lägenheter som delar på gemensam tvättstuga, närlekplats och bilparkering. Husen organiseras kring en liten öppen plats. Några sådana här bostadsgrupper bildar sedan kvarter kring en central gemensam parkyta.

Även miljonprogramsområdena upprustades sedan de kritiserats kraftigt. I Bergsjön utanför Göteborg nedmonterades elementhus. Genom statliga miljöförbättringslån kunde också trädplanteringar, gårdsupprustningar och gladare fasadfärger finansieras. Förnyelsen kom ofta att innebära ombyggnader men också förtätningar och kompletteringar som tog parker och grönområden i anspråk vilket ofta mötte protester från de boende i områdena.

Postmodernistisk stadsbyggnadsideologi 1980-tal

Under 1980-talet återkom den täta kvartersstaden som planmönster genom inflytande från postmodernistiska stadsbyggnadsideal. Själva stadsrummets gestaltning blev åter viktigt. Rumslig och funktionell komplexitet och upplevelserika miljöer eftersträvades. Gränsen mellan offentligt och privat gestaltades distinktare och tydligare än under funktionalismen. Ofta utformades bebyggelsen med kvarter på ömse sidor om ett centralt hårdgjort huvudstråk. Vegetationen fick en mer undanskymd plats och sågs mer som ett sätt att skapa representativa miljöer.

Att planera för gemenskap

Avsnittet bygger där inte annat anges på: Bill Hillier, 1996, Björn Klarqvist, 1994, Irene Molina, 1997 och Ann Brandberg 1998.

I det förra avsnittet om stadsplanering och grönstruktur har jag beskrivit några viktiga tankegångar som avspeglat sig i utformningen av städer och grönstruktur. I det här avsnittet ska en av de frågor som under hela denna period varit en av de viktigare tas upp; den sociala aspekten. Arkitekturens inverkan på det sociala livet har både varit en debattfråga och utgångspunkt för många stadsbyggnadsideal. Synen på vilken typ av socialt liv som varit önskvärd och på vilket sätt målet skulle uppnås har varierat i tiden och med samhällets övriga utveckling.

En aktuell frågeställning som knyter an till denna problematik är boendesegregation. Segregation kan beskrivas som en rumslig differentiering mellan olika gruppers bosättningsmönster. Forskning om boende och segregering görs av flera olika kategorier av forskare: etnologer, sociologer, statsvetare, ekonomer osv något som pekar på frågans komplexitet.

Begreppet boendesegregation brukar delas upp i tre olika huvudtyper: social/ekonomisk, demografisk och etnisk segregering. (Molina, 1997)

Segregation kan studeras utifrån strukturella/materiella dimensioner, det vill säga hur olika gruppers bosättningsmönster konkret ser ut. Men också utifrån symboliska/ideologiska dimensioner, idéer och förutsättningar som rör boendet. (Molina, 1997)

Genom att segregeringen blivit allt mer framträdande under 1990-talet aktualiseras frågan om vilken inverkan den byggda miljön kan ha på det sociala livet och därmed på segregering. Även om det i dag är svårt att finna motstånd mot social, ekonomisk eller etnisk blandning i både den politiska och vetenskapliga debatten är stora delar av stadens mönster byggda efter andra principer än blandning. (Molina, 1997)

I det här avsnittet beskrivs två olika synsätt på vilket sätt stadens sociala liv står i relation till arkitektur. Ett synsätt som lägger större vikt vid de nära relationerna mellan människor och ett annat som lägger större vikt vid relativt slumpmässiga och ostrukturerade möten. Dessa synsätt avspeglar sig också i två olika stadsplanemönster, nät- och trädstrukturer.

Primärgruppstanken i jämförelse med co-presence och co-awareness

Primärgruppstanken

Utifrån de problem med gängbildning och kriminalitet som uppstått i vissa bostadsområden men inte i andra började en amerikansk sociolog och planerare, Clarence Perry, under 1920-talet fundera kring hur den arkitektoniska utformningen kunde påverka socialt liv. I tiden låg tankegångar om att primärgruppen, det vill säga de nära relationerna till familjen, vänner och grannar var formande för människors sociala natur och idévärld. Perry menade att den arkitektoniska utformningen borde kunna stödja dessa viktiga nära relationer mellan människor.

Särskilt viktigt var detta, menade han, bland den stora mängd immigranter och deras barn som nådde USA vid den här tiden.

Perry var också en av de ledande förespråkarna för Community Center Movement i USA. Syftet med organisationen var att förespråka lokala centra där hjälp kunde ges för: - "all classes to overcome individous and abnormal class distinctions, and participate freely and effectively in all society's elementary social functions..." (Klarqvist, Min. Design, space and use. Sid 188)

Genom att bygga mindre bostadsområden med god tillgång till lekplatser och skolor där även mödrarna kunde nå av undervisning kunde bostadsområdena utgöra viktiga moraliska och politiska enheter.

Dessa tankegångar finns tex exemplifierade i Howards Trädgårdsstad men kanske framför allt i grannskapsplaneringen efter andra världskriget. Grannskapet tilltröddes kunna bidra till skapandet av en demokratisk människa.

Fig 5. Perrys förslag på hur en grannskapsenhet kunde utformas. Från 1929. (Klarqvist, Min. Space, place and use)

I dag brukar man i det här sammanhanget tala om det lilla grannskapet, "local community". Med det menas de människor som bor närmast, tex de som bor i samma trappuppgång, vid en gatstump och så vidare. När det lilla grannskapet fungerar bra vet folk vilka som hör dit, och man har en lättsam kontakt (weak ties). Det finns vänskapsrelationer mellan några och utbyte av tjänster mellan andra. Det finns en vilja och kapacitet till att reda ut gemensamma problem tex i tvättstugan. Förebilder till denna typ av social samvaro är den lilla staden.

Att öka gemenskapen inom ett större område som en stad har inte varit målsättningen. Utgångspunkten har i stället varit att det är små väldefinierade och geografiskt avgränsade bostadsområdena som bäst understödjer gemenskap och skapar säkerhet.

Historiskt har integrationstanken och en blandningen av i det här fallet olika sociala klasser i bostadsområdena setts på med skepticism av flera grannskapsförespråkare.

Exempelvis i ”Det Framtida Stockholm”, 1945, som var ett slags programskrift inför det förestående generalplanarbetet, konstaterades det att det nya planmässiga byggandet skulle få konsekvenser även på det sociala planet. I följande citat från programskriften debatteras det om det lämpliga i att stimulera socialt differentierade bostadsområden eller ej:

-”Å den ena sidan kan det göras gällande, att de flesta människor känner ett behov att bosätta sig i närheten av andra människor med någorlunda likartade intressen, med samma utbildning och med besläktade yrken. Ju mer likartad befolkningen inom ett område är, desto lättare förefaller det vara att uppnå den gruppbildning och samhörighetskänsla, som ter sig önskvärd .

Å den andra sidan ter sig en alltför markerad social uppdelning icke önskvärd. Stadens befolkning bör inte genom sin bosättning bli uppdelad i olika ”kaster”. Det kan ur dessa synpunkter göras gällande att vad som bör eftersträvas är en utjämning av alla olikheter i bosättning mellan skilda stadsdelar. Målet skulle alltså vara, att inom varje stadsdel skulle finnas företrädna alla de yrkes- och inkomstgrupper, som finns representerade i hela staden. Varje stadsdel skulle utgöra ett Stockholm i miniatyr.

I en avvägning av dessa båda synpunkter kommer man rimligtvis till den slutsatsen, att önskemålet att skänka bostadsområdena en hög grad av enhetlighet är av så stor betydelse, att den motiverar en ganska långtgående social differentiering mellan olika bostadsområden.”

Co-presence och co-awareness; närvaro och en medvetenhet om ”den andra“

En annan typ av gemenskap där även en yttligare form av mänskliga möten ges en viktig roll beskrivs av Bill Hillier i boken ”Space is the machine”. Han menar att dessa lösa, relativt slumpmässiga och ostrukturerade sociala relationer utgör en slags grundläggande gemenskap. En gemenskap som bara kan uppstå mellan människor som är närvarande i samma rumsliga system tex ett stadsrum (co-presence). Även om dessa människor varken känner eller känner igen varandra utgör de en första social resurs.

Nästa nivå av gemenskap är när människor blir medvetna om varandra och medvetna om varandras skillnader i värderingar, idéer, livsstilar osv (co-awareness). För att detta ska bli möjligt krävs en blandning av människor, att det finns både främlingar och boende, män och kvinnor, barn och vuxna osv i samma rumsliga system. Att samla en massa människor på samma plats skapar i sig ingen gemenskap, men dessa människor kan utgöra ett råmaterial för en gemenskap vilken kan mobiliseras om det behövs. Bara det att olikheterna är synliga betyder att man blir konfronterad med dem och måste förhålla sig till dem.

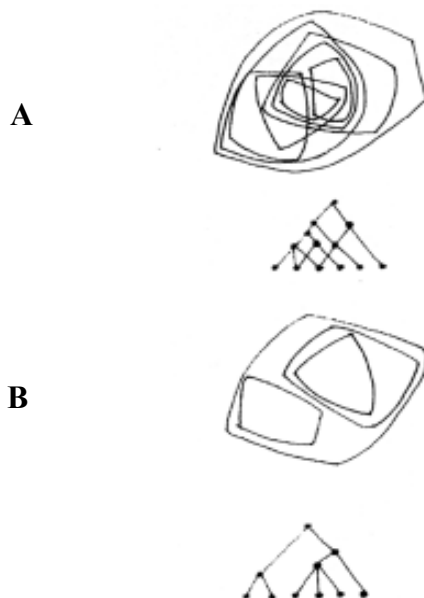
Både närvaro och den ömsesidiga medvetenheten om ”den andre” är helt beroende av hur man kan röra sig i det rumsliga systemet.

Det är rörelsen som är grunden för de slumpmässiga mötena som i sin tur genererar socialt liv. Därmed är det offentliga rummets form och rummets samband i förlängningen helt avgörande för uppkomsten av samhörighet i ett samhälle. Hillier menar att gestaltandet av dessa stadsrum är det enda inflytande arkitekter och arkitektur kan och ska ha på det sociala livet.

Nät- och trädstrukturer - två olika rumsliga mönster och dess användning

I artikeln ”The city is not a tree” från 1965 beskriver Christopher Alexander två olika rumsliga stadsmönster. För att tydliggöra kallar han dessa mönster för träd- respektive nätstrukturer. Som stadsplanemönster representerar träd- och nätstrukturer två olika sätt att utforma staden. Avsikten med att beskriva de två mönstren var att visa vilken betydelse olika rumsliga utformningar kunde ha på det sociala livet även om städer sällan renodlat består av ett av systemen och överlappningar alltid förekommer i praktiken.

Fig 6. Alexanders grafiska beskrivning av nät-(A) respektive trädstrukturer(B). Observera de tydliga gränserna mellan de olika funktionerna i trädstrukturen. (Klarqvist. Nordisk Arkitekturforskning. 1995:4)

Nätstrukturen är kontinuerlig. Vägarna är överlappande vilket innebär att det finns många alternativa vägar att välja mellan i olika riktningar. Detta brukar kallas för att systemet är ringigt. Nätstrukturen var det förhärskande stadsplanemönstret både i medeltidsstaden och i den efterföljande rutnätsstaden. Motsatsen är trädstrukturen där gatorna inte kopplar till varandra och är uppbyggda efter ett hierarkiskt system. Rörelserna hos människor blir begränsade. Den grundläggande tanken är att man ska planera med enheter som kan sammanfogas med andra enheter till en allt större enheter i en hierarkiskt ordning. -

”Biltrafiken leds ut från stammen till allt smalare grenar för att sluta i lövens nerver. Det finns ingen direkt koppling mellan grenspetsarna där nerverna utgör återvändsgator. Trädstrukturen saknar ringighet, vilket betyder att närmaste grannen i rummet kanske befinner sig längst bort när man blir tvungen att ta sig in till stammen och ut igen.”

(B. Klarqvist, Nordisk Arkitekturforskning 1995:3)

Trädstrukturen var det stadsplanemönster som användes i grannskapsplaneringen. Grannskapsenheterna blir genom sitt stadsplanemönster segregerade från den övriga staden vilket också var avsikten. De avskildes just för att öka gemenskapen inom enheten. Vad spelar då dessa två olika rumsliga strukturer för roll för det sociala livet i en stad?

Den traditionella rutnätsgatan ger möjligheten för både främlingar och boende i området att mötas till skillnad från de hierarkiskt konstruerade återvändsgatorna i en trädstruktur. Främlingar som rör sig i en trädstruktur kommer, enligt Hillier, att ses på med misstänksamhet från de boende i området. Systemet med återvändsgator kanske kan hjälpa till att öka samhörigheten inom området men kommer på samma gång att separera området från den större staden. Men invändningar finns också mot nätstrukturen. Nätstrukturen är det mönster som tar minst hänsyn till de naturgeografiska förutsättningarna. Det vill säga den karaktär som tidigare fanns på platsen. Den amerikanska sociologen Richard Sennet har skrivit: - ”*The grid can be understood, in these terms, as a weapon to be used against environmental character - beginning with the character of geography.*” (Sennet, 1990)

Människors rörelsemönster och vardagsliv styrs alltså i hög grad av det befintliga stadsplanemönstret.

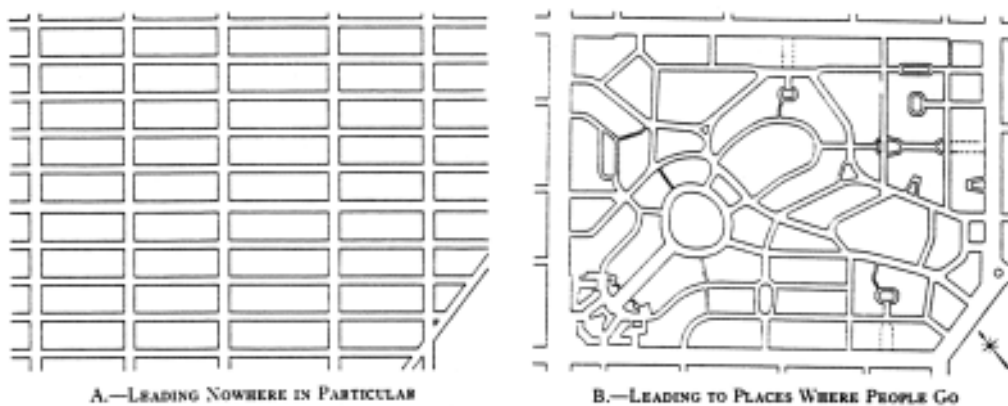

Fig 7. Exempel på rutnätsmönster respektive trädstruktur från ett tidigt grannskapsområde. Innan i grannskapsområdet är gatorna smala och kurviga för att hålla farten nere. Anslutningen till det yttre vägsystemet består av T-korsningar. Denna förändrade syn på vägnätets utformning kom att få en avgörande betydelse för efterkrigstidens stadsplanering. (Klarqvist, 1994)

När det gäller boendesegregering skulle alltså ett stadsplanemönster med en allt för utpräglad trädstruktur kunna vara problematiskt. Trädmonstret varken skapar eller orsakar segregationen i sig men mönstret ger inte heller tillfälle för en blandning av främlingar och boende att mötas i det offentliga rummet i det enskilda grannskapet. Detta kan leda till ett ökad främlingskap och i förlängningen till segregation i förhållande till andra grannskap.

Syntaxanalys - ett hjälpmedel för att öka den rumsliga integrationen

Det här avsnittet avslutas med en beskrivning av syntaxanalysen. Själva metoden ska inte användas i det här arbetet men dess utgångspunkter ligger till grund för analysen av Alby i del två.

Syntaxanalys är en metod med vilken man kan beskriva hur de rumsliga egenskaperna påverkar mänskliga rörelser och hur dessa rörelser kan förändras när man ändrar planmönstret i en byggd miljö.

Sociologer som studerar vad den fysiska miljön har för inverkan på det sociala livet kommer ofta fram till slutsatsen att miljön har en mycket liten eller ingen inverkan alls. En av konstruktörerna bakom syntaxanalysen, Bill Hillier, hävdar att de uteblivna vetenskapliga bevisen på detta samband har haft med bristen på en rättvisande metod att göra. Den rumsliga aspekten, det vill säga mellanrummen mellan husen räknas sällan in i undersökningarna.

Hillier förespråkar en öppen stadsstruktur som bäst motsvaras av någon form av nätstruktur. Han anser att det alltså inte är avgränsade enheter som skapar den säkra staden eller människors känsla av gemenskap. Det är med den kontinuerliga närvaron av både boende och främlingar som gatan och det offentliga rummet uppnår säkerhet.

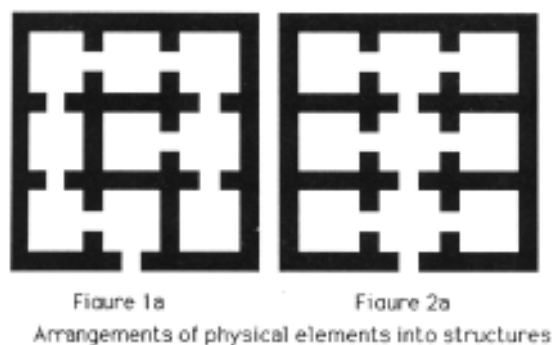

Figure 1a Figure 2a
Arrangements of physical elements into structures

Fig 8. Exempel på hur ett geometriskt grundmönster kan ge olika förutsättningar för rörelser. I det vänstra exemplet måste man gå igenom alla övriga celler för att nå cellen i mitten. Hillier beskriver ett sådant mönster som rumsligt segregerat.

I det högra exemplet går det att nå alla övriga celler från den mittersta cellen vilket gör dess placering rumsligt integrerat.

(Hillier. 1994)

Analysen började utvecklas i början av 1970-talet av Bill Hillier och Julienne Hansson med flera på Bartlett University Collage i London. Metoden beskrivs och utvecklas främst i böckerna; *The Social Logic of Space* (Hillier, B & J Hansson, Cambridge University Press, 1984) och *Space is the Machine* (Hillier, B, Cambridge University Press, 1996).

Syftet med syntaxanalysen är att ange och beskriva egenskaper hos rumsliga system för att kunna relatera den sociala dimensionen till den fysiska. Metoden innebär att man analyserar hur enskilda rum förhåller sig till varandra och utgår från de faktiska och möjliga utrymmen för människor att röra sig i. Det är alltså "hålrummen" eller mellanrummen mellan husen som är av intresse att studera. Väggar, fasader eller andra objekt är intressanta för deras strukturerande verkan. Metoden kan inte uttala sig om ett planmönster är bra eller dåligt utan används för att analysera ett befintligt planmönster eller undersöka ett planförslag.

På det sätt som syntaxanalysen beskriver rörelsemönster är det gatunätet som i huvudsak bestämmer var människor befinner sig i stadsmönstret. Det är alltså inte lokaliseringen av butiker och andra verksamheter som är avgörande för rörelserna i staden. Analysen ska snarast tolkas så att det är planmönstret, åtminstone på lång sikt, som är bestämmande för var butiker och kontor är lokaliserade.

Utgångspunkten är att rumsliga strukturer har en social användning men också att de har ett socialt ursprung. Hur den byggda miljön gestaltas baseras på människors faktiska sociala liv eller på föreställningar om detta sociala liv.

Grundläggande begrepp

Axialkartor används som underlag för analyser av större rumsliga system som städer och stadsdelar.

Den rumsliga strukturen omvandlas med hjälp av matematiska analyser i ett datorprogram till grafer. Varje linje kan också ges ett numeriskt värde som rankar varje linjes läge i systemet med hänsyn till dess integration. På detta sätt kan de mest avlägsna eller segregerade platserna identifieras. Även de mest integrerade delarna går att identifiera. Dessa brukar kallas för "integrated cores".

Integrationen är ett mått på hur en linje eller en gata kopplar i hop med de andra linjerna eller gatorna i systemet. Tidigare forskning har visat att det finns en relativt stark koppling mellan integrationsvärdet och var någonstans människor befinner sig i gaturummet. Undersökningar utförda i England, i ett traditionellt rutnätssystem, visar på en ca 80 % överensstämmelse. (Klarqvist, 1991)

Integrerande grönområden

Syntaxanalyser av olika stadsplanemönster har visat att rutnätsstrukturer har ett högre integrationsvärde än trädstrukturer. Men det är inte bara gatustrukturen som har betydelse för den rumsliga integrationen. Det finns också objekt som hindrar eller försvårar människors rörelser från en punkt till en annan. Forskning visar att de objekt eller barriärer som minskar integrationsvärdena kan delas in i sex olika kategorier. (B Klarqvist, 1995)

- Trafikstrukturer av olika slag tex motorvägar, järnvägar
- Stora anläggningar som tex industrianläggningar och stora köpcentrum
- Impediment, ej byggbara områden som tex branta sluttningar
- Stora enklaver tex industriområden men även stora bostadsområden ofta med trädstruktur
- Avgränsade områden som skjutfält, militärområden
- Grönområden, parker och jordbruksmark

Tidigare avsnitt i kapitlet beskriver hur grönstruktur, grönområden och parker historiskt sett har använts både för att skapa en vad man då tyckte positiv åtskillnad mellan bostadsområden och varit bärare av en tydlig social ambition som stadsparkerna. Finns det då egenskaper hos grönområden som förstärker eller minskar dess barriäreffekter eller rentav förstärker kontakten mellan områden som de geografiskt åtskiljer förutom att tillfoga nya vägar. Grönstruktur är ett vitt begrepp. Att det enskilda grönområdet alltid skulle fungera som en barriär bygger på ett förenklat synsätt. Vidare tas därför några aspekter upp som jag bedömt vara viktiga för att förbättra grönstrukturens sammanbindande eller integrerande egenskaper upp.

Inger Bergström pekar i boken "Rummet och människans rörelser" på faran med en utemiljö som dåligt framhåller sin funktion. Osäkerhet kring hur marken kan eller får användas uppkommer lätt. Det kan göra det svårt att relatera till utemiljön och den förfaller lätt till någon form av ingenmansland. Detta är särskilt tydligt exempelvis i miljonprogramsområden menar Inger Borgström. Markutnyttjandet är här ofta lågt och funktioner såsom lekplatser eller bollplaner har placerats ut så stora restytor lämnats kvar vilket ytterligare signalerar att marken har ett lågt värde. Kvar blir en grönstruktur som i många fall saknar en tydlig funktion, en egenskap som i värsta fall kan förstärka barriäreffekten. (Bergström, 1996)

Stadsbyggnadsteoretikern Kevin Lynch lägger i sin bok "The image of the city" fram fem grundläggande begrepp som vi använder oss av för att kunna orientera oss och göra vår omvärld begriplig. Ett av dessa begrepp är gränser som får sin funktion genom att de åtskiljer olika områden. De gränser som har starkast strukturerande verkan är de som både är synliga, visuellt tydliga och har en sträckning som är någorlunda kontinuerlig. Gränser kan fungera både som förenande sömmar som länkar olika områden till varandra och som isolerande barriärer svåra att passera. För att gränser ska kunna fungera som en söm är visuell kontakt och möjligheter till passage och framkomlighet viktigt. (Lynch, 1960)

Forskaren och landskapsarkitekten Patrik Grahn har undersökt vad människor uppskattar och dras till hos den gröna utemiljön. Ju fler karaktärer en park har desto fler besökare. De karaktärer som Patrik Grahn anser vara de viktigaste är:

- Det vilda: vildvuxenhet, vatten, stora stenar, slingrande stigar och mystik
- Mångfald: träd, blommor, insekter, fåglar, artrikedom
- Rofyllighet: tystnad, stor kulturprägel, historieförankring, klippt gräs, städad och välskött
- Skogskänsla: slutenhet, enhetlighet, varsamma nyanser, täthet, kuperad terräng
- Festparken: folkliv, nöjen, kaféer, belysning, välskötthet, kvällsaktiviteter
- Prydnadsvärde: kultur, platsbildning, minnesmärken, blomsterarrangemang, statyer och fontäner
- Lekvänlighet: föränderlighet, robust, intim, natur, oömma växter
- Idrott: öppna ytor, klippt gräs, avskildhet, lävegetation

Utifrån ovanstående resonemang kan sammanfattningsvis sägas att framkomlighet, öppenhet för att skapa visuella samband kombinerat med tydliga funktioner och en utveckling av platsens karaktärer kan öka grönstrukturens integrerande egenskaper. På en mer övergripande stadsbyggnadsnivå krävs också en förståelse för grönstrukturens barriärskapande förmåga och utifrån denna kunskap göra medvetna val om var det är viktigt att utveckla grönstrukturens sammanbindande förmåga för att få störst social effekt.

I nästa del av arbetet kommer jag att beskriva och analysera Albys stadsbyggnad för att på så sätt försöka hitta en lämplig plats för en stadspark i Alby så som efterfrågades i kommunens grönplan. Det resonemang som jag kommer att pröva är dels att försöka hitta en plats som kan fungera som mötesplats för alla som bor i Alby utifrån tanken på att utveckla grönstrukturens sammanbindande egenskaper och utifrån det historiskt sociala tänkandet kring stadsparken. Nästa steg arbetsprocessen kommer sedan att bli att mer konkret pröva utveckla ovanstående egenskaper på den valda platsen så som; framkomlighet, öppenhet för att skapa visuella samband, tydliga funktioner och utveckla platsens karaktärer.

Analys

Alby

Albys historia

Historisk hade Alby en första uppblomstringsperiod under bronsåldern. Det geografiska läget med sin närhet till Mälaren och dess vattenvägar gjorde området försvarsstrategiskt viktigt. Flera gravar och fornlämningar från denna tid återfinns på de högre partierna. Under 1600-talet passerade den gamla landsvägen mellan Stockholm och Göteborg Alby. Vid denna tid låg också en tingsplats här.

*Fig 10. Åkrar och skogsbevuxna kullar där dagens Alby nu är beläget.
(Generalplan för Norra Botkyrka 1967)*

Fig 11. Perspektiv som visar hur Alby var tänkt att uppfattas från norr. (Generalplan för Norra Botkyrka 1967)

De lägre liggande lerjordarna användes som jordbruksmark. Vid sekelskiftet förlade LM Eriksson en jordbruksteknisk försöksgård här. I dag används huset, Alby gård, som behandlingshem.

Dagens Alby kunde byggas efter att riksdagen 1959 ändrat i kommunalförfattningen. Det blev nu möjligt för Stockholms allmännyttiga bostadsföretag att utsträcka sin verksamhet utanför hemkommunen. Denna lagändring kom att gå under namnet ”lex Bollmora”.

I oktober 1964 tog Stockholms stad upp förhandlingarna med Botkyrka kommun om att få exploatera sina markinnehav i de norra delarna av kommunen.

Året därpå undertecknades det största samarbetsavtalet dittills. 15 000 lägenheter skulle produceras och uppskattningsvis skulle 45 000-50 000 människor komma att bo i vad som gick under arbetsnamnet Botkyrkastaden. Uppgårelsen väckte debatt såväl internt i kommunen som i pressen.

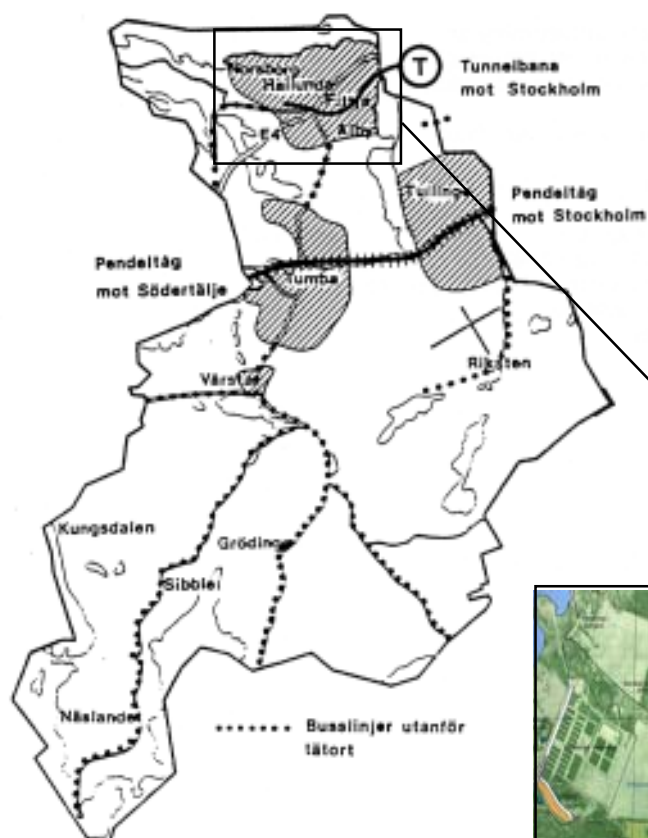
Då bebyggelsen stod klar 1974 hade förutsättningarna som legat till grund för storutbyggnaden ändrats. När exploateringen startat rådde fortfarande stor bostadsbrist men inflyttningen till Stockholm minskade kraftigt och den snabba minskningen blev förödande. I stället för 45 000 människor hade 1975 på sin höjd 30 000 människor flyttat hit. De ekonomiska kalkyler som gjorts visade sig inte hålla. För att klara finanserna nödgades Botkyrka kommun ta upp mycket stora lån och kraftig höja kommunalskatten.

Fig 12. Albysjön, östra stranden innan dagens bebyggelse påbörjades. (Generalplan för Norra Botkyrka 1967)

Beskrivning och analys av Albys stadsplanemönster och grönstruktur

Beskrivning av Albys trafikstruktur och stadsplanemönster

Karta 1. Översikt över Botkyrka kommun och stadsdelarna i norra Botkyrka

E4 och E20 passerar genom Botkyrka nordväst om Alby. Denna dragning rakt igenom norra Botkyrka innebär en dålig kontakt mellan de västra och östra delarna. Under planeringen av de olika stadsdelarna diskuterades en alternativ dragning söder om Alby men lösningen bedömdes ha för stora återverkningar på det ekologiskt värdefulla södra delarna av Albysjön.

Biltrafiken leds in i de olika stadsdelarna i norra Botkyrka genom matargator som omgärdar bostadsområdena. Genomfartstrafik undgås men för att ta sig från Alby till Fittja måste biltrafiken ut på det lokala vägnätet och tillbaks igen. Få människor som inte bor här har anledning att åka hit.

En tydliga separering av industriområden, centrum och bostadsområden går också att urskilja på kartan. Väster om Alby ligger tex det större industriområdet Eriksberg.

Karta 2. Albys trafiknät och gatustruktur

Trafiken leds in i Alby med hjälp av tre matargator, markerat i karta 2 med gult, från vilka korta entrégator leder fram till parkeringar och entréer. I stadsdelen finns det gott om gång- och cykelvägar, markerat med rött, vilka är separerade från biltrafiken. De viktigaste är de som leder till och från centrum. Ner mot och längs med Albysjön går några andra viktiga gång- och cykelvägar. På dessa kan man enkelt ta sig både till stadsdelen Fittja och till strövområdet Flottsbro.

Bil- och gång/cykelnätet möts vid återvändsgator och vid parkeringsanläggningar. Gång och cykelnätet länkar sedan i hop centrum, skola och grönområde. Uppbyggnaden följer med andra ord grannskapsplaneringens principer. Bilnätet är en typisk trädstruktur medan gång och cykelnätet uppvisar en större ringighet.

Albyberget ligger uppe på den norra höjdryggen och är ett karakteristiskt höghusområde. Sexvåningars skivhus är placerade kring ett större område av naturmark.

Albydalen består också av skivhus men här är de placerade så de bildas mindre gårdar. Småhusområdet i Albydalen består av radhus med tillhörande tomter. Det sträcker sig ner mot ett område av naturmark och Albysjön. Albyberget och Albydalen har ca 8 000 invånare medan småhusområde har ca 2 400 invånare.

Höghusen både i Albydalen och på Albyberget är orienterade kring centrala grönytor så att varje hus får en bilfri sida. I områdena har parkering ordnats i parkeringsdäck. Höghusen är utformade på sitt tidstypiska ensartade sätt i samma material och fasadrytm.

De två industriområdena består av småindustrier och kontor i en lägre bebyggelse. Här finns också en del byggnader som härstammar från L M Erikssons försökslantgård som låg här i början av seklet.

Det finns tre skolor i Alby; Albyskolan som är en högstadieskola och Grindtorps- och Kvarnhagsskolan för barn mellan 7 och 13 år. Sammanlagt går här omkring 900 elever. I området finns också 5 daghem.

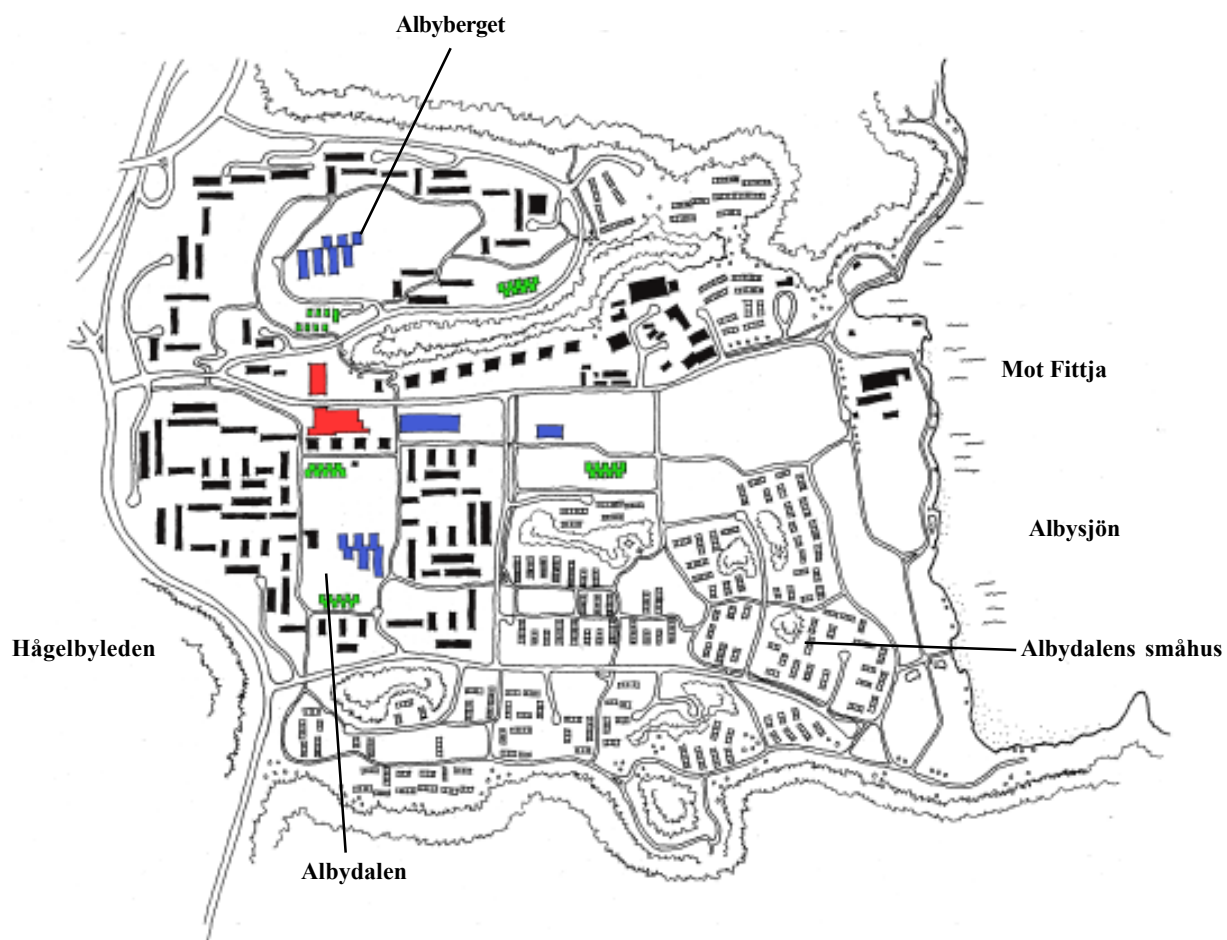
Själva centrumdelen med tunnelbanestation utgör en viktig del. Fyra högre punkthus markerar det geografiska läget och fungerar som landmärken.

*Fig 13. Albydalens
höghusområde*

Fig 14. Albyberget

Karta 3, Albys bebyggelse

Fig 15. Albydalens radhus

Beskrivning av grönstrukturen i Alby

Alby ligger i ett typiskt södertörnslandskap med skogsbevuxna bergsknallar som höjer sig över de lägre lerslätterna. Ett mosaiklandskap med omväxlande och varierande natur. Två av dessa typiska höjdryggar, en i söder och en norr, fungerar som naturgeografiska avgränsningar av Alby. Albysjön i öster fungerar också som en sådan avgränsning.

Innom Alby finns två större strukturerande grönområden vilka delar upp stadsdelen. Dels är det Albyberget som skiljs från Albydalen av en skogig och svårforcerad bergsrygg. Dels delas Albydalen upp genom ett grönområde som sträcker sig som en kil upp mot Alby Centrum från Alby strandäng. Detta område uppfattas lätt som ett ”ingenmansland” eller en restyta.

Stadsplanemönstret bygger som tidigare visats på en typisk trädstruktur och på en separering av olika funktioner som centrum, bostäder och verksamheter. Detta mönster möjliggörs och förstärks genom att de olika delarna skiljs från varandra genom grönytor, men också genom större nivåskillnader och vägar.

Vid Albybergets sydsluttning finns ett parti med ädellövskog. Det är en typisk lundmiljö och artrikedomen är stor vilket också ger området ett högt ekologiska värde. Här ligger också Alby gård med sin barocka framtoning. Till gården hör en park och i samband med denna finns en paviljong och en trädgårdsmästarebostad. Gula villan, öster om gården, utgör en del av den kulturhistoriska miljön. Alby gårds huvudbyggnad används numera som sjukhem, och parken är visserligen öppen för allmänheten, men har en privat karaktär. Hela området är värdefullt ur både kulturhistorisk- och ekologisk synvinkel. Området berikar dessutom landskapsbilden.

I den grönkil som sträcker sig upp mot Albyskolan och centrum ligger ett koloniområde med välskötta odlingar. Området har ett stort värde både för odlarna och förbipasserande. En softballplan och ytterligare en spelplan finns i grönstråkets östliga delar vid sjön. Fotbollsplaner finns i samband med idrottshallen närmare Alby centrum.

Nere i öster vid Alby strandäng tar ett naturområde vid som träcker sig ut med hela sjön. Här finns öppna ängar växelvis med mer igenväxta partier. Vegetationen består av enklare igenväxningsarter som björk och sälg men också med partier med al. Området strå i förbindelse med stadsdelen Fittja och en större friluftsgård, Flottsbro. De öppna ängarna och de mer igenväxta partierna bildar tillsammans några vackra landskapsrum.

Karta 4, Albys grönstruktur

Analys och förslag på placering av en stadspark

Sammanfattningsvis har Alby god tillgång på grönområden av olika kategorier och det finns gott om naturmarksytor i samband med bebyggelsen. De sörra grönområdena i Alby är främst av naturparkskaraktär. I vissa fall kan dessa områdena ha ett högre ekologiskt- eller kulturhistoriskt värde som vid Albybergets sydsluttning och vid Albysjön. När det gäller de sociala värdena kan 4-H gården nämnas och den stora vikt som lagts vid de väl använda lekplatserna i anslutning till höghusens gårdar. Även sport- och friluftsfunktioner genom olika bollplaner är väl utvecklade och de olika promenadstråken tex det mot Flottsbro är viktiga tillgångar.

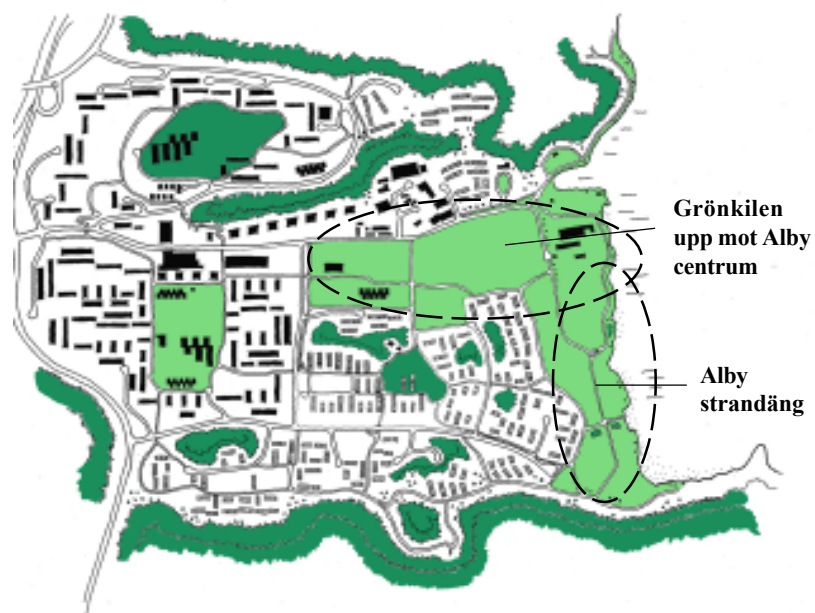
Kvaliteten på de olika grönområdena är sämre. Många av de planerade aktiviteterna bygger på enfunktionella lösningar som exempelvis bollplanerna, i övrigt är funktionerna mycket otydliga. Bollplanerna har också placerats så stora restytor lämnats kvar vilket ger en signal om att marken har ett lågt värde och de är geografiskt skilt från mer välbesökta områden. Grönområdenas karaktärer, enligt Patrik Grahns definition, är också dåligt utvecklade. De flesta områden består endast av en eller i värsta fall ingen karaktär så som tex den till ytan stora grönkilen upp mot Alby Centrum.

Stadsplanemönstret i Alby och då särskilt vägnätet uppvisar en tydlig trädstruktur vilket försvårar kontakten med de övriga stadsdelarna i Norra Botkyrka men även inom Alby. Albydalen har tex ingen kontakt med Albyberget genom vägnätet. Inte heller stöder vägnätet kontakten mellan Albydalens höghus med Albydalens radhusområde. Grönområdena har i flera fall fått rollen av att strukturera och skilja olika områden i Alby från varandra och Alby från stadsdelen Fittja i norr. För grönstrukturens som helhet innebär det att det finns ett behov av att utveckla utemiljön på så sätt att den får en mer sammanbindande och integrerad stadsbyggnadsroll.

Utifrån de här resonemangen är det särskilt ett område som drar till sig intresse när det gäller placeringen av en stadspark. Det är den grönkil som sträcker sig upp mot Alby centrum och som tillsammans med Alby strandäng som har en stor potential att kunna utvecklas.

Kilen kan sägas utgöra en avgränsning mellan Albydalens småhusområde och Albydalens höghus även om det inte var den ursprungliga tanken. En placering av stadsparken här skulle kunna innebära en möjlighet att öka kontakterna tex genom en bättre framkomlighet mellan de två områdena. Genom denna placering, så att säga på gränsen mellan de två områdena, skulle också mark som inte anses höra till något av bostadsområdena att tas i anspråk. Parken skulle placeras på neutral mark. Det centrala läget med närheten till centrum, skola och idrottshall gör att det finns goda möjligheter att stadsparken blir välbesökt.

Områdets storlek och de naturgeografiska förutsättningarna genom den plana terrängen utgör även de goda förutsättningar. Koloniområdet, 4-H gården och de befintliga fotbollsplanerna är redan etablerade och värdefulla funktioner som kan inarbetas i parken och utgöra positiva förutsättningar men området i helhet behöver få fler/tydligare karaktärer, funktioner så som beskrivits i del ett, ökad framkomlighet och koppling gentemot andra viktiga målpunkter i området och tydliga visuella samband..

Karta 5. Inringade områden markerar förslag på placeringen av parken

Fig 16. Fotografi från Albydalens småhusområde.

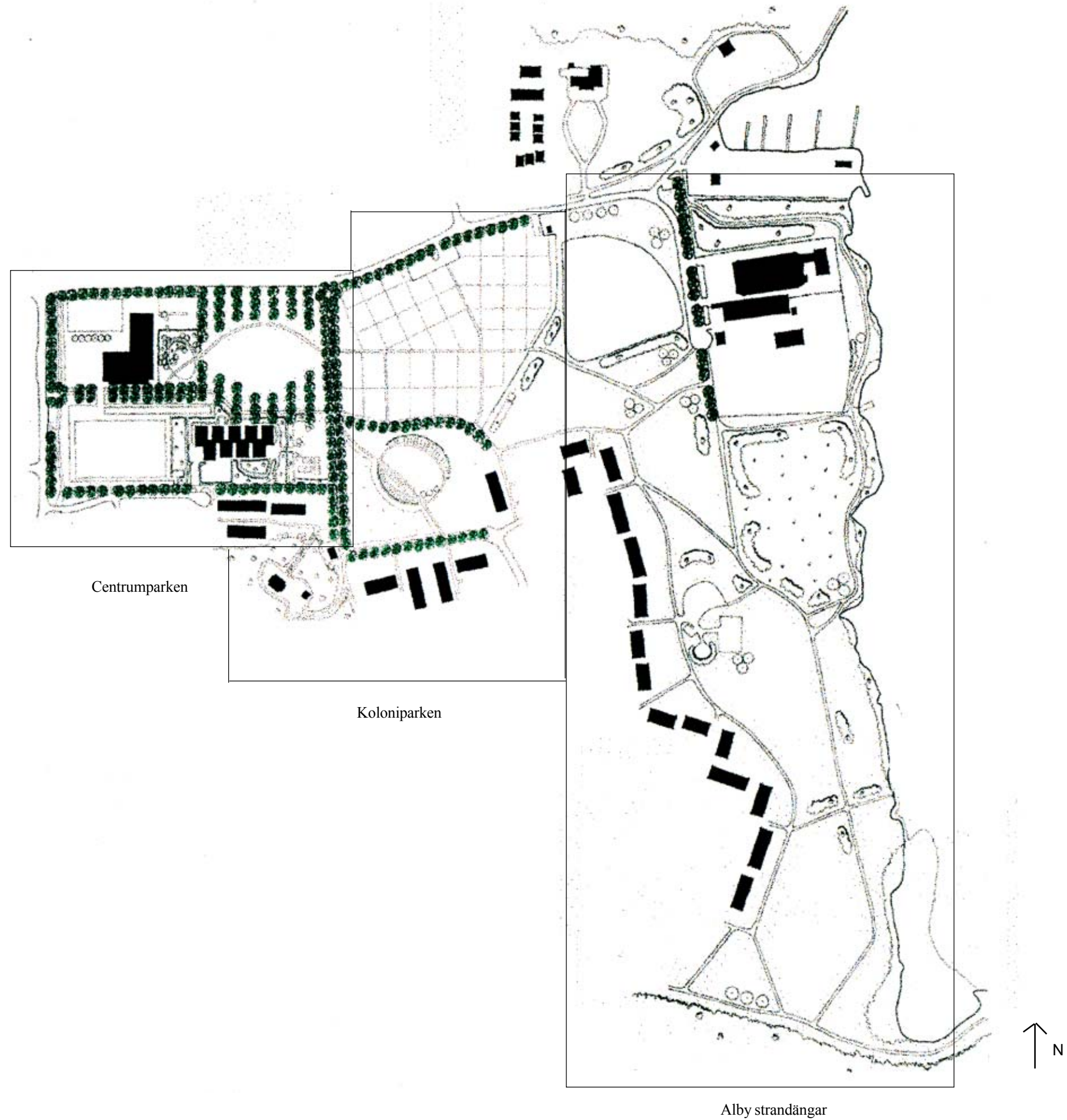
Fig. 17. Fotografi från Albydalens höghusområde.

Program för Alby stadspark

Grönkil och Alby strandängar utvecklas till en stadspark gemensam för hela Alby

Parkens uppgift är att fungera som en sammanfogande del i Albys struktur och att utveckla platsens karaktärer. Dess funktioner kretsar kring odling, lek och sport, aktiviteter som kan locka ett stort antal människor med olika förutsättningar, intressen, åldrar och nationaliteter. Parken kan beskrivas som ett stråk och promenader kommer att vara en viktig del i utnyttjandet. Den sträcker sig från de mer stadsmässiga och hårdgjorda delarna vid Albyskolan ner mot Albysjöns naturmark. Vegetationen bildar en gradient från det kultiverade mot det allt mer vilda och friväxande. För många människor är upplevelsen av naturens variation över årstiderna och dess detaljrikedom en viktig aspekt. Att ha natur på nära håll till sin bostad kan vara en av de stora fördelarna med att bo i förort. För att parken ska få en tydlig och enhetlig form planteras alléer av träd runt parken. Parken delas också upp i tre delområden med sina egna karaktärer och funktioner: Centrumparken, Koloniparken och Alby strandängar.

Centrumparken – sport- och lekmöjligheter

ANALYS:

Området närmast centrum och Albyskolan domineras av en idrottshall och olika bollplaner. Det är slitet och har en låg detaljeringsnivå. Fasaderna till sporthallen är slutna och har otydliga entréer.

Öster om idrottshallen breder ett stort gräsbevuxet fält ut sig. Det är i dag dåligt använt och saknar både en tydlig form och ett tydligt användningsområde.

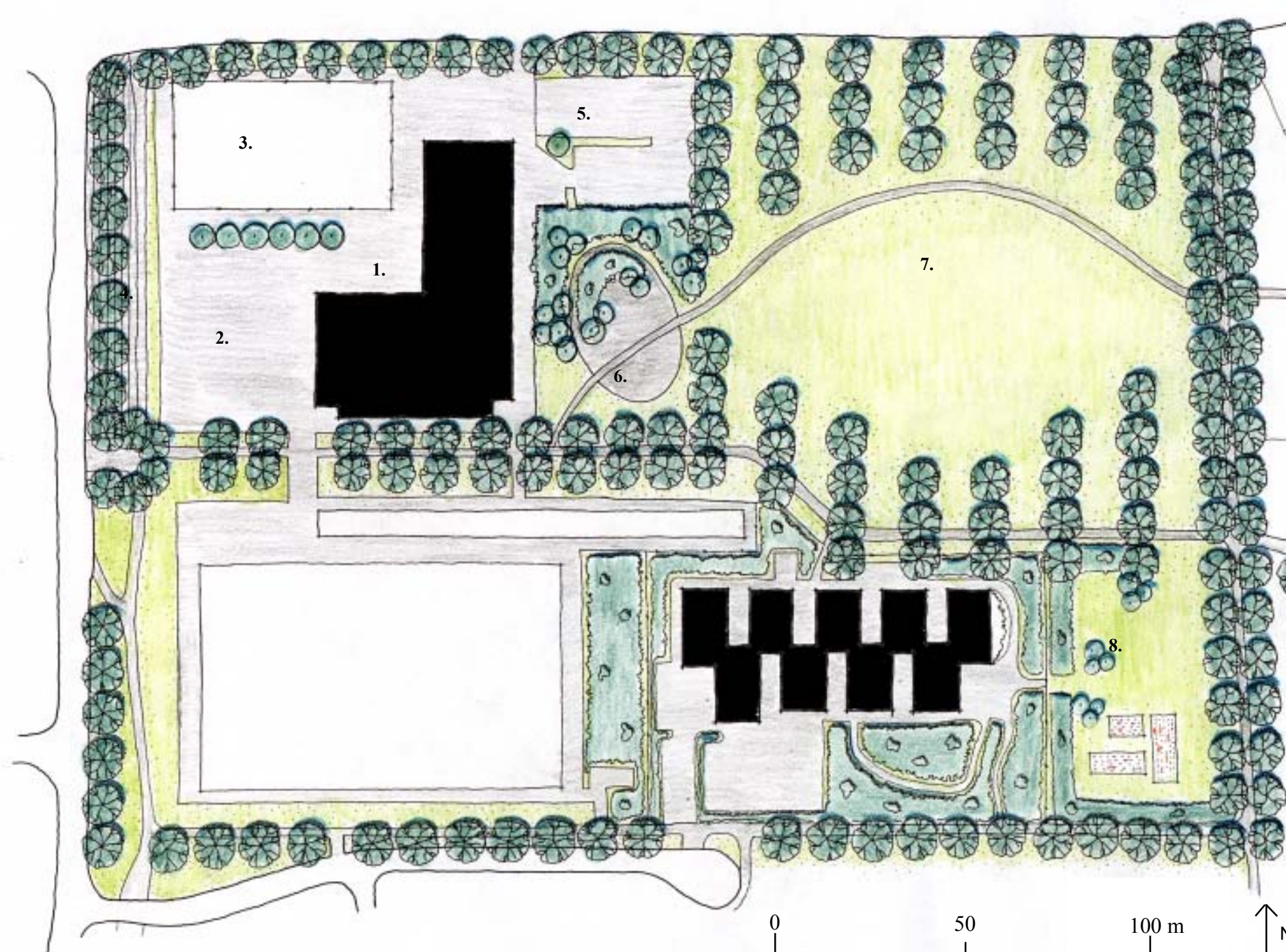
Program

FUNKTIONER:

Genom sitt centrala läge lämpar sig området för aktivitet och möten. De bollplaner och den idrottshall som redan finns här behålls och vidareutvecklas. En lekplats anläggs och sporthallen kompletteras med en ny byggnad i 90 graders vinkel till den befintliga byggnaden. Den nya byggnaden kan användas till ungdomshus med caféverksamhet.

KARAKTÄRER:

De karaktärer som är lämpliga att utveckla är lekvänlighet och idrott. Robusthet, oömma växter, hårdgjorda ytor och flexibla användningsmöjligheter betonas. Ytterligare en karaktär är festparken med folkliv och kvällsaktiviteter. Detta möjliggörs genom ett café och med belysning som gör det är möjligt att vistas här även på kvällen.

ÅTGÄRDER:

1. En ny byggnad i 90 graders vinkel till sporthallen förbättrar rumsligheten och möjliggör en gårdsbildning. Sporthallen och den nya byggnaden bör få en öppnare och mer välkomnande fasad med tydligt markerade entréer.
2. Gården görs hårdgjord och den del som är närmast sporthallen ska kunna fungera som utekafé på sommaren. De bortre delarna kan ha en mer flexibel användning exempelvis med basket, rullskridskor, skateboard eller landbandy.
3. Den grusfotbollsplan som finns här idag flyttas och läggs parallellt med Albyvägen.
4. Gradänger byggs för att ta upp nivåskillnaderna från Albyvägen i stället för dagens buskplantering. Gradängerna ger gårdsbildningen sin västra avgränsning och kan också användas som sittplatser.
5. Väster om sporthallen ligger en bilparkering för besökande till sporthallen och fotbollsplanen.
6. Väster om sporthallen förläggs också en större lekplats.
7. Det stora gräsfältet ges en tydligare form genom tvärrader av trädplanteringar. En ny gångväg dras genom området. Fältet ges inget specifikt användningsområde utan kan under en första period användas till tex bollspel eller lek. Om behov finns kan ytan senare utvecklas ytterligare genom planteringar, dammar osv.
8. En skolträdgård med odlingsmöjligheter och fruktträd anläggs i samband med daghemmet.

Koloniparken – trädgårdskaraktär och 4H-gård

ANALYS:

Ett splittrat område med dåligt utnyttjad mark och stora öppna ytor. Ett koloniområdet är en stor kvalitet och bidrar till att göra platsen besökt. Tvärförbindelserna i koloniområdet är dock dåliga på grund av områdets låsta grindar och få gångvägar. Stigbildningar har uppkommit genom övriga öppna gräsytor. Visst provisoriskt hästbete av får och hästar från 4H-gården förekommer.

Program

FUNKTIONER:

Odlingen i koloniområdet är en viktig funktion. Koloniområdet tillsammans med 4-H gården tillför parken en kulturprägel och lockar människor till platsen. Dessa funktioner är viktiga att lämna plats för och utveckla. Behovet av tillsyn och skötsel gör att det nästan alltid är människor på plats och att olika aktiviteter är på gång. Till 4-H gården kan det till exempel vara roligt att gå för att se när hästarna utfodras. Vid koloniområdet är de enskilda människornas insatser som bidrar till att göra platsen intressant för förbipasserande exempelvis när det är dags för plantering eller sådd. Perennplanteringarna tillför möjligheten att sitta ned i lugn och ro och betrakta blomprakten. Genom att möjliggöra för promenader, både genom kolonidelen och genom perenndelen integreras parkavsnittet bättre i den stora parken och Alby som helhet.

KARAKTÄRER:

Mångfalden i artvariationen i perennplanteringarna och i koloniområdet ger en viktig karaktär. Blommande planteringar ges här ett särskilt värde. Rofylltheten lyfts fram genom stor kulturprägel, klippt gräs och ett städat och välskött intryck. Prydnadsvärdet är ytterligare en aspekt, den centrala platsbildningen och blomsterarrangemangen förstärker denna karaktär.

ÅTGÄRDER:

1. Den fysiska och visuella kontakten mellan 4H-gården och parken underlättas genom att en ny trappa anläggs och en viss gallring av vegetationen på kullen sker.
2. Koloniområdet utvidgas så det når fram till gångvägen på den södra sidan för att man ska slippa den outnyttjade och dåligt skötta gräskanten.
3. Nytt staket i trä byggs kring koloniområdet för att ge området en enhetlig och tydlig inramning.
4. Tvärförbindelser anläggs genom koloniområdet. Eventuellt kan man under en period prövas att inte använda låsta grindar.
5. Bete för exempelvis 4 H-gårdens hästar och får.
6. Perennplanteringar och sittplatser i parkens centrala del.

Alby strandäng - naturpark för promenader med höga naturvärden

ANALYS:

Vackert och öppet landskapsrum med möjligheter till utblickar över Albysjön. Ett promenadområde med utpräglad naturkänsla och rikt fågelliv. Vissa partier håller på att växa igen vilket gör det svårt att komma ner till sjön. Området står i kontakt med både Flottsbro och Fittja.

Program

FUNKTIONER:

Området, som är det geografiskt det största av de tre delområdena, fungerar utmärkt för promenader. Genom gång- och cykelvägar står också området i kontakt med Fittja i norr och friluftsområdet Flottsbro i söder. Detta understryker ytterligare områdets betydelse som förbindelseänk. Detta gör att entréerna och gångstråken är viktiga funktioner att utveckla och lyfta fram.

Det sjönära läget och de stora möjligheterna till naturupplevelser är en stor tillgång. Det är viktigt att ta till vara och utveckla de olika vegetationstyperna. Ängs- och strandvegetationen är två exempel som ytterligare kan utvecklas tex genom lämpliga metoder för grässlåtter. För att gynna det befintliga småfågellivet bör en viss buskighet behållas och frö- och fruktsättande träd och buskar gynnas. Genom att varsamt öppna upp vissa igenväxta strandpartier kan även utblickar över sjön möjliggöras.

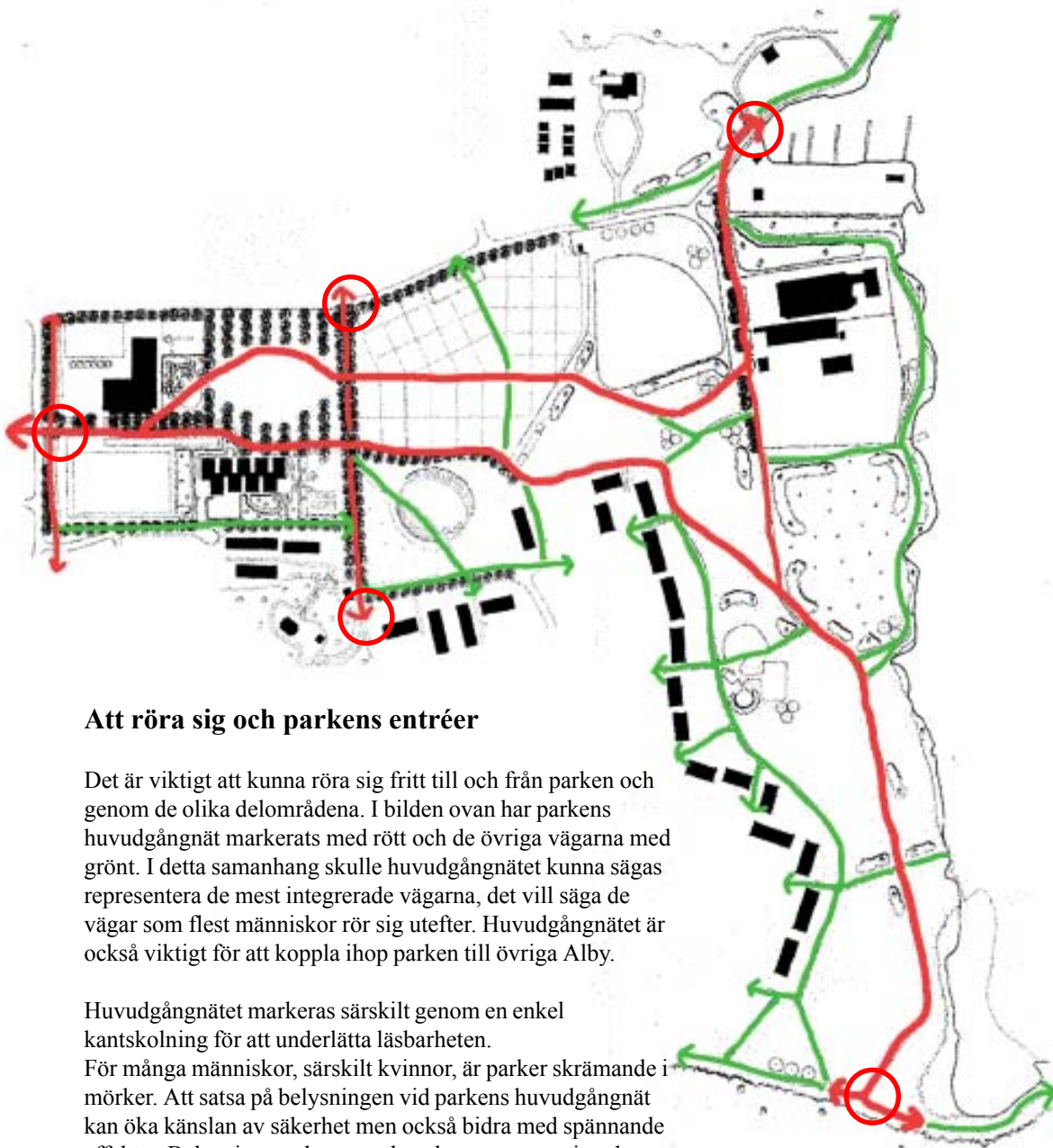
KARAKTÄRER:

Alby strandängar är det delområde som i dagsläget har flest karaktärer: det vilda, rofylldhet och skogskänsla. Kanske detta är en av anledningarna till att området har uppfattats som det mest attraktiva av de tre delområdena. Karaktärerna behålls och fördjupas där det finns möjlighet.

ÅTGÄRDER:

1. Gallring av vegetationen vid strandkanten vid vissa partier för att öka möjligheterna till utblickar och kontakt med Albysjön.
2. Grässlåtter med upptagning två gånger per säsong gynnar en mer varierad ängsvegetation.
3. Ett parti med klubbalar vid strandkanten lyfts fram för att skapa variation och gynna fågellivet.
4. Vassen utbredning minskas något vid vissa utvalda ställen.
5. En brygga anläggs från strandkanten för att ge bättre kontakt med Albysjön.
6. Resterna av en upplagsplats som finns vid industritomterna röjs bort och får karaktären av ett mer buskigt och friväxande del av parken för att gynna exempelvis fågellivet.
7. Huvudgångstråken får en enhetlig utformning med en kantskolning av kantsten. Vid entréerna sätts informationstavlor upp för att berätta om parken och om tidigare markanvändning för att skapa kontinuitet och förankring. Bänkar att sitta på placeras ut vid lämpliga platser tex där utblickar över sjön finns.
8. Befintlig lekplats som behålls.

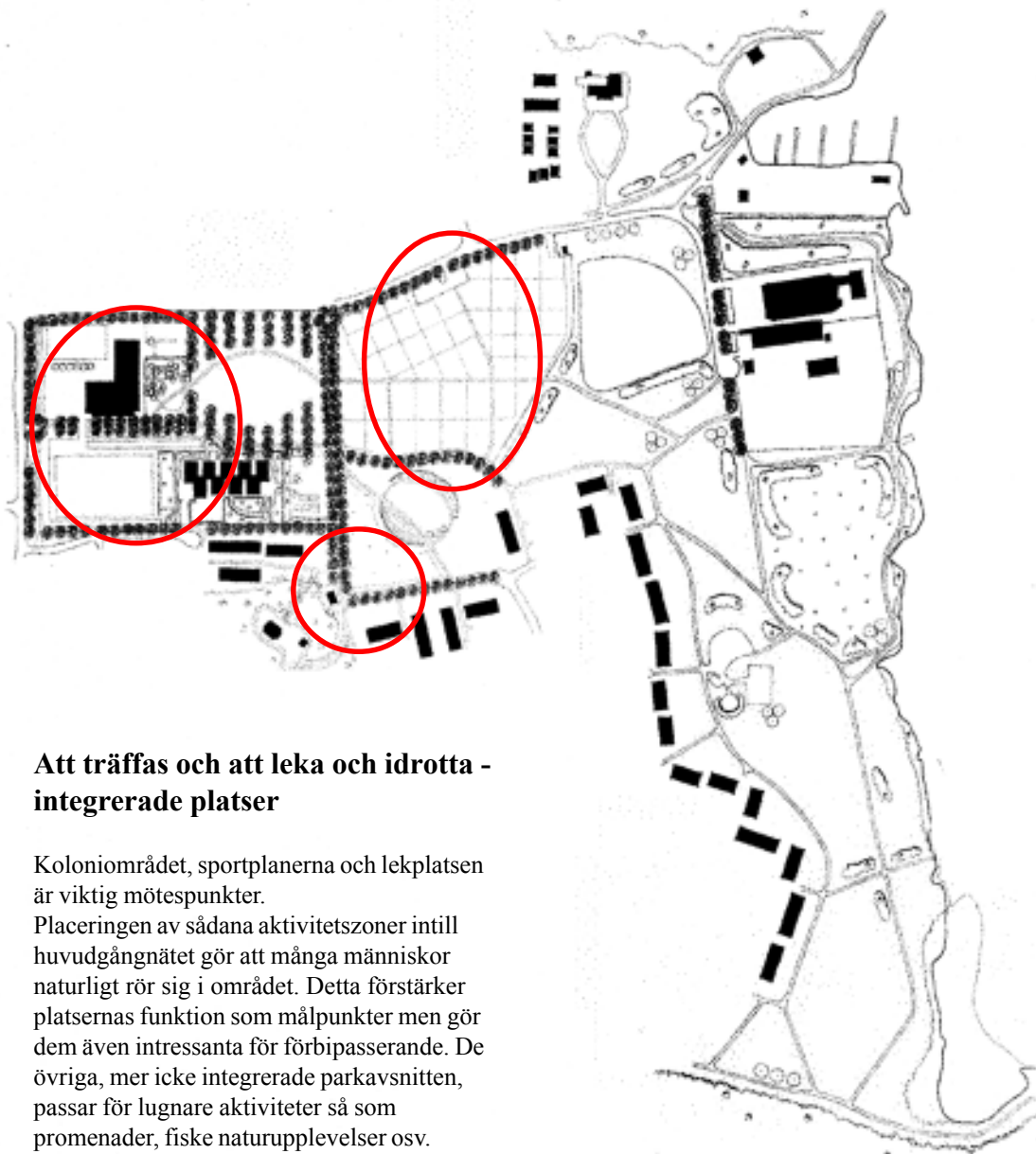

Att röra sig och parkens entréer

Det är viktigt att kunna röra sig fritt till och från parken och genom de olika delområdena. I bilden ovan har parkens huvudgångsnät markerats med rött och de övriga vägarna med grönt. I detta sammanhang skulle huvudgångsnätet kunna sägas representera de mest integrerade vägarna, det vill säga de vägar som flest människor rör sig utefter. Huvudgångsnätet är också viktigt för att koppla ihop parken till övriga Alby.

Huvudgångsnätet markeras särskilt genom en enkel kantskolning för att underlätta läsbarheten. För många människor, särskilt kvinnor, är parker skrämmande i mörker. Att satsa på belysningen vid parkens huvudgångsnät kan öka känslan av säkerhet men också bidra med spännande effekter. Belysningen ökar även känslan av omsorg i parken och gör den mer tillgänglig kvällstid.

Entréerna till parken, som i bilden är markerat med röda cirklar, är placerade på strategiska platser och har givits en sådan utformning att besökare till parken uppmärksammar att någonting händer. Utformningen varierar mellan de olika parkavsnitten. I centroparken ges entréerna en mer distinkt utformning med hjälp av träd planterade så de bildar en cirkulär plats. Vid Alby strandängar ges entréerna en mer tillbakahållen roll tex med enkla informationstavlor.

Att träffas och att leka och idrotta - integrerade platser

Koloniområdet, sportplanerna och lekplatsen är viktiga mötespunkter.

Placeringen av sådana aktivitetszoner intill huvudgångnätet gör att många människor naturligt rör sig i området. Detta förstärker platsernas funktion som målpunkter men gör dem även intressanta för förbipasserande. De övriga, mer icke integrerade parkavsnitten, passar för lugnare aktiviteter så som promenader, fiske naturupplevelser osv.

Avslutande reflektioner

Ända sedan Alby stod färdigt för ca 35 år sedan har det tillsammans med andra miljonprogramsområden fått figurera som exempel på dålig arkitektur.

Även om den inre bilden av Alby, erfarenheterna hos de boende själva, är mer nyanserad så finns det en medvetenhet om att detta räknas som lågstatusboende. Allt fler av de människor som har möjlighet väljer att lämna området. Särskilt gäller det människor med svensk bakgrund.

Albys stadsplanemönster visar att området i hög grad bygger på en struktur som skiljer området från övriga stadsdelar i Norra Botkyrka. Också den inre strukturen i Alby är avgränsad och hierarkiskt utformad vilket gör att de olika bostadsområdena inom Alby har dålig rumslig kontakt. När det gäller grönstrukturen är den i Alby delvis karaktärsfattig och torftigt utformad, egenskaper som kan förstärka dess avgränsande funktion. Efter miljonprogrammets färdigställande har eventuella samband mellan den fysiska utformningen och det sociala livet setts på med misstänksamhet.

Utgångspunkten för arbetet har varit att de mönster den byggda miljön och grönstrukturen bildar kan förstärka segregeringstendenser och att en utveckling av enskilda grönområden i så fall kanske kan bidra till att minska åtskillnaden mellan bostadsområden.

Här har Kevin Lynch har bidragit med sina tankar om gränser som barriärer eller sömmar. Kevin Lynch beskriver också hur viktig utemiljön är i boken *God city forms*: -”Att ha kontroll över och möjligheter att påverka användandet av den yttre miljön har stora psykologiska återverkningar och kan väcka känslor av ängslan, stolthet, tillfredsställelse eller underlägsenhet. Ett användande av den yttre miljön som inte stämmer med de egna värderingarna eller behoven är därför en viktig källa till konflikt.” En även med hjälp av Bill Hilliers syn på gemenskap går det att föra en förnyad diskussion om dessa samband.

Genom att placera en stadspark i det kilformiga grönområdet i Albydalen och vid Alby strandängar hoppas jag att kunna öka grönområdets sammanbindande egenskaper och knyta an till de äldre stadsparkernas bärande idé att vara en arena där olika människor kunde mötas. Förhoppningen med stadsparken är inte att den ska kunna förändra bilden av Alby som en historielös betongförort utan att den också kan ha en sammanfogande effekt mellan de olika bostadsområden.

Arbetet har känts både spännande och meningsfullt. Det har gett en fördjupad förståelse för grönstrukturens sociala dimension och dess relation till olika stadsbyggnadsideal under olika tidsepoker och på så sätt gett ytterligare ett analysverktyg förutom förståelsen för de rent naturgeografiska förutsättningarna. Att kunna förstå och argumentera för grönstrukturens sociala roll kan också komma att bli en allt viktigare del i landskapsarkitekters yrkesroll.

Källor

- Arkitekturmuseet Årsbok 1996. **En miljon bostäder.**
- Bergström, Inger. 1996. **Rummet och människans rörelse.**
- Berman, Marshall. 1995. **Allt som är fast förflyktigas. Modernism och Modernitet.**
- Brandberg, Ann. 1998. **MellanRum.** Examensarbete från programmet för Fysisk planering 1998:13.
- Bucht, Eivor. 1997. **Public Parks in Sweden 1860-1960. The planning and design discourse.** Agria 56, Swedish University of Agricultural Sciences, Alnarp,
- Hillier, Bill. 1996. **Space is the machine.** Cambridge University Press,
- Håkansson, Per-Arne. Nyström, Louise Nyström. 1991. **Miljö för livet. Om boende socialt liv och psykisk hälsa.**
- Johansson, Ingemar. **Storstockholms bebyggelsehistoria.**
- Klarqvist, Björn. 1995. **Att forma stadsliv - Rumsliga teorier.** Seminarielitteratur, Stadsbyggnad CTH-A
- Klarqvist, Björn. Ye Min. 1994. **Design, space and use. A study of neighbourhood morphology.** Byggforskningsrådet, D11:1994.
- Lynch, Kevin. 1960. **The image of the city.** The M.I.T Press, USA
- Massey, Doreen. 1994. **Space, place and gender.** Oxford, Polity Press
- Molina, Irene. 1997. **Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet.** Uppsala Universitet, Geografiska regionstudier nr 32, Uppsala
- Nyström, Louise. (Red.) 1997. **Stadslandskapet. Söderfall eller läkning.**
- Ristilampi, Per-Markku. 1997. **Rosengård och den svarta poesin. En studie i modern annorlundahet.**

Sennet, Richard. 1994. **Flesh and stone. The body and the city in Western civilization.**

Svensson, Per. 1996. **Storstugan eller när förorten kom till byn.**

Werne, Finn. 1997. **Arkitekturens ismer.**

Åström, Kell. 1993. **Stadsplanering i Sverige.**

Tidskrifter

Martin Green: **Visible/invisible boundaries.** April 1996. Sid 89-97, Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift. Nummer 22,

Klarqvist, Björn. 1995:4. **Att hela staden. Om urbana kvaliteter och planeringens imperativ.** Sid 153-159, Nordisk Arkitekturforskning.

Klarqvist, Björn. 1993:2. **Staden som helhet. En diskussion om stadsbyggandets tanke- och planmönster.** Sid 79-86, Nordisk Arkitekturforskning.

Koskela, Hille. April 1996 **Rädsla och kontroll i ett könsbundet stadsrum.** Sid 71-79, Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift. Nummer 22, .

Referens anläggning

Gestaltningprogram. Förslag till övergripande gestaltning av Kulturpark Liljeholmen. FFNS/Stockholm